

ABREVIERI:

- BOR** = Biserica Ortodoxă Română – instituție ecleziastică locală și revistă teologică;
- CBO** = Canoanele Bisericii Ortodoxe – colecția de canoane traduse și comentate de Arhid. Prof. Ioan Floca;
- CHR**¹ = Anaforaua și Liturghia Sfântului Ioan Hrisostom;
- CSCO** = Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium (colecție de texte creștine);
- DACL** = Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie, Paris, 1903-1953 (15 vol.);
- DOP** = Dumbarton Oaks Papers, revistă americană de bizantinologie;
- IBMBOR** = „Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române” - editura principală a Patriarhiei Române;
- ICLB** = *Integrala Comentariilor liturgice bizantine: De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului*, în ediția diac. prof. Ioan Ică jr., Sibiu, 2012;
- LDIS** = Liturghia (anonimă a) Darurilor Înaintesfințite;
- OCA** = Orientalia Christiana Analecta – Colecție periodică a Institutului Pontifical din Roma;
- OCP** = Orientalia Christiana Periodica – Colecție periodică a Institutului Pontifical din Roma;
- PG** = Patrologia Graeca, colecția Migne;
- PL** = Patrologia Latina, colecția Migne;
- PSB** = „Părinți și Scriitori Bisericești” – colecție de traduceri patristice în limba română;
- RCITB** = Referat citit la Conferința Internațională despre Tainele Bisericii, desfășurată la Moscova în 2007, 13-16 noiembrie². Acestea au fost disponibile și la adresa URL: www.theolcom.ru, după care au fost retrase și publicate într-o singură carte;
- RTCAR** = Robert TAFT, *Colecție de 20 de articole în limba rusă*, traduse de Sergey Golovanov în 2 volume intitulate «Статьи (Articole)» și publicate la Omsk, 2010-2011. La traducerea unor articole a contribuit și Iuriy Ruban;
- VAS** = Anaforaua și Liturghia Sfântului Vasile cel Mare;
- BT** = Богословские труды – revistă teologică periodică a Bisericii Ortodoxe Ruse, editată la Moscova;
- BB** = Византийский Временник – revistă rusească de bizantinologie;
- ЖМП** = Журнал Московской Патриархии – Jurnalul Patriarhiei Moscovei;
- ИСЛ** = *Избранные сочинения по Литургике (Scrieri Liturgice Alese)* – o colecție de 5 volume cu lucrările lui Miguel Arranz, ținute Moscova în anii 2003-2006, în colaborare cu Institutul Pontifical de Studii Orientale din Roma;
- ПЭ** = Православная Энциклопедия – Enciclopedia Ortodoxă în limba rusă, editată de Patriarhia Moscovei începând cu anul 2000³;
- ПСТГУ** = Православный Свято-Тихоновский Гуманитарный Университет (Universitatea Ortodox-Umanistă „Sf. Tihon” din Moscova); până în 2004: *Institutul Teologic Ortodox „Sf. Tihon din Moscova”* (abrevierea rusă: ПСТБИ). Această prestigioasă universitate rusă editează mai multe periodice și volume tematice din care am citat de mai multe ori;
- РПЦ** = Русская Православная Церковь (Biserica Ortodoxă Rusă).

¹ Abrevierile **CHR** și **VAS** se folosesc de majoritatea cercetătorilor în domeniu, cu simpla deosebire că occidentalii folosesc în cazul textului vasilian erasmicul **BAS**.

² Denumirea exactă: *Conferința teologică internațională „Învățătura Ortodoxă despre Tainele Bisericii”*, Moscova (13-16 noiembrie 2007).

³ La momentul apariției acestei ediții, colecția a ajuns la volumul 28, terminând litera „И” a alfabetului rusesc. Este cea mai bună și mai vastă enciclopedie ortodoxă din întreaga lume, depășind în multe aspecte enciclopediile catolice sau protestante.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Izvoare liturgice și patristice:

- BIBLIA sau SFÂNTA SCRIPTURĂ, ediția Sinodală, București, 1988;
- CANOANELE BISERICII ORTODOXE (CBO), note și comentarii de Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, București, 1992 și Sibiu, 2005;
- CREDINȚA ORTODOXĂ, Editura Trinitas, Iași, 1996;
- DICTIONNAIRE D'ARCHÉOLOGIE CHRÉTIENNE ET DE LITURGIE (DACL), Paris, 1903-1953 (15 vol.);
- DUMNEZEIASCA LITURGHIE, în traducerea Sfântului Ierarh DOSOFTEI, Mitropolitul Moldovei – 1679, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, 1980; și traducerea diaconului CORESI, în ediția critică a lui Al. Mareș, București, 1969;
- IERATIKON, ediția Sinodală a Bisericii Elene, Athena, 1995 și 2002; edițiile Patriarhiei Ecumenice tipărite la Mănăstirea Simonos Petras din Athos, 2008; alte texte grecești tipărite în anii 1776 și 1811 (Biblioteca MMB – Iași), precum și textul din EVHOLOGHIUL de la Constantinopol, edițiile 1803 și 1902. Pe lângă acestea am mai studiat: mss grecesc I-18/411, descoperit în BCU din Iași – secolul al XVI-lea, precum și mss nr. 937-939 din Biblioteca Academiei Române – toate trei din secolul al XVII-lea;
- LAMPE G.W.H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1961;
- LITURGHIER, edițiile Sinodale ale BOR, București, 1927, 1937, 1974, 1987, 2000, 2003, 2008, 2012 și ediția în mai multe limbi (română, greacă, engleză, franceză, germană, italiană) tipărită la Editura Andreiana, Sibiu, 2007. De asemenea am studiat și edițiile locale vechi: ediția slavo-română – București, 1680, apoi traduceri românești de la București 1713 (a Sf. Antim Ivireanu), Iași, 1759, Chișinău, 1815 (2 diferite);
- PĂRINȚI ȘI SCRITORII BISERICESTI (PSB) – colecția în 39 de volume a unor texte patristice traduse în românește între 1979-2007;
- PIDALION, trad. rom., 1933 și reeditat în 1992;
- SINTAGMA ATHENIANĂ (colecție de norme canonice), editată de G. Ralli și M. Potli în 6 volume, Athena 1852-1859;
- ЛИТУРГИЯ СВЯТОГО ИОАННА ЗЛАТОУСТОГО (на церковно-славянском и русском языках, с приложением), Москва, 2006;
- СЛУЖЕБНИК, ediția Sinodală a Bisericii Ortodoxe Ruse – Moscova, 2004, dar și edițiile vechi: Târgoviște 1508, Moscova 1623, Kiev 1629, Moscova 1730 și Petersburg 1911. Pe lângă acestea, am consultat și reconstrucțiile după mss. din secolul al XIII-lea: 1017 de la Solovăț și 518-519 de la Sofia Novgorodului (aflate în Biblioteca Națională Rusă – РНБ) și publicate electronic⁴, precum și unele mss. din fondul Bibliotecii Lavrei „Sfânta Treime” din Serghiev Posad⁵. Din bibliotecile românești am studiat următoarele Liturghiere slavonești: manuscrisul pe pergament (rotulus) din Biblioteca Sfântului Sinod – secolul al XIV-lea, precum și manuscrisele nr. 26, 27, 28, 30, 619, 650, 651 și 664 din Biblioteca Academiei Române – toate din secolele al XVI-lea–al XVII-lea și, în general, de proveniență medio-bulgară;
- CABASILA NICOLAE, *Despre viața în Hristos*, trad. rom., Ed. IBMBOR Buc., 1997;
- CABASILA NICOLAE, *Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*, trad. rom., Ed. IBMBOR, Buc. 1997;
- CHIRIL AL IERUSALIMULUI, *Cateheze*, Ed. IBMBOR, București, 2003;
- DIONISIE AREOPAGITUL [Pseudo-], *Opere complete / Despre ierarhia bisericească*, trad. rom., Editura Paideia, București, 1996⁶;

⁴ <http://byzantinorossica.org.ru/sluzhebncs.html>.

⁵ <http://www.stsl.ru/manuscripts/index.php>.

⁶ Din cauza controverselor legate de autorul și datarea lucrărilor puse pe seama Sfântului Dionisie Areopagitul (sec. I), dar în mod sigur mult mai târziu (aprox. anul 500 d. Hr.), în lucrare am folosit neutrul „Scrieri Areopagite”.

- GHERMAN AL CONSTANTINOPOLULUI, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, trad. rom., Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2005;
- IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, trad. D. Fecioru, Ed. Scripta, București, 1993;
- ICĂ Ioan jr., *Canonul Ortodoxiei, vol. 1: Canonul Apostolic al primelor secole*, Ed. Deisis / Stavropoleos, 2008;
- IOAN HRISOSTOM, *Comentariu la Epistola către Evrei*, trad. Theodosie Athanasiu, București, 1923, p. 152.
- IOAN HRISOSTOM, *Comentariu la Epistola către Efeseni*, trad. rom. Theodosie Athanasiu, Iași, 1902, pp. 31-32.
- MAXIM MĂRTURISITORUL, *Mystagogia*, trad. D. Stăniloae, București, 2000;
- MILAȘ Nicodim, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, partea I, Arad, 1930;
- NICODIM AGHIORITUL și NEOFIT KAVSOKALIVITUL, *Despre dumnezeiasca împărtășanie cu preacuratele lui Hristos Taine*, trad. rom. Ed. Orthodoxos Kypseli, Thesalonic, 1992;
- SIMEON AL TESALONICULUI, Sfântul, *Tratat asupra tuturor dogmelor noastre ortodoxe...*, traducere: Toma Theodorescu, București, 1865, reeditat în 2 volume la Suceava, 2002-2003, din care am și citat;
- SIMEON NOUL TEOLOG, *Epistole // Scrieri*, vol. III, Editura Deisis, Sibiu, 2001;
- TEODOR (de fapt NICOLAE) DE ANDIDA, *Comentariu liturgic*, trad. rom., Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2006;
- TEODOR DE MOPSUESTIA, *Omilii Catehetice*, trad. rom. Ion V. Paraschiv, Cluj Napoca 2008;
- TREMPERAS P., *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας*, Athena, 1935;
- PARENTI și VELKOVSKA, *L'Euclologio Barberini 336*, Roma, 1995 și 2000;
- Swainson C. A., *The Greek Liturgies Chiefly from Original Authorities*, Cambridge, 1884;
- АППАНЦ Михаил SJ., *Избранные сочинения по Литургике (ИСЛ), Том 1 – Таинства Византийского Евхология*, Рим-Москва, 2003. Remarcăm că în această lucrare sunt analizate textele a mai multor manuscrise (originale) de bază ale Liturghiei: Barberini gr. 336 – secolul al VIII-lea; Bessarion, ms. Grottaferrata gr. Gb1, XI – secolul al XI-lea; Euchologion Strateghios, ms. Coislin gr. 213 – anul 1027; Ms. Athenae gr. 662 – secolul al XIII-lea; Euchologion Porfirius, ms. S. Peterburg gr. 226 – secolul al X-lea; Ms. Sevastianov-Rumiantsev gr. 474 – secolele al X-lea–al XI-lea; Ms. Sinai gr. 959 + multe alte texte editate în diferite colecții de manuscrise, precum cele ale lui A. Dmitrevski, F.E. Brightman, C.A. Swaison, P. Trempelas și alte Evhologhii;

Bibliografie în limba română:

- ANGELESCU Paraschiv, *Slavă și Mărire*, București, 1939.
- BARTOLOMEU Anania, *Cartea deschisă a Împărăției. O însoțire liturgică pentru preoți și mireni*, Ed. IBM BOR, București, 2005;
- BĂBUȘ Gr., *Constituțiile Apostolice ca izvor pentru studiul Liturghiei creștine // în rev. „Studii Teologice”, Nr. 9-10/1955;*
- BOTEZAN Florin, *Sfânta Liturghie – cateheza desăvârșită*, Alba Iulia 2005;
- BRANIȘTE Ene, *Liturgica generală*, Buc. 1993. Acest „manual” a fost reeditat într-o variantă puțin revizuită, în două volume (Galați, 2002);
- BRANIȘTE Ene, *Liturgica specială*, Ed. Lumea Credinței, București, 2005;

Paternitatea areopagitică a operelor a fost contestată sistematic chiar începând cu răspândirea lor la începutul sec. VI și mai ales din sec. XV-XVI. Despre aceasta a se vedea studiul foarte documentat al părintelui profesor Ioan ICĂ jr. în *ICLB*, pp. 133-159 și articolul ieromonahului Dionisie SHLENNOV (profesor de Patrologie la Moscova), *Археологическая ПИ*, vol. 3, pp. 195-213.

- BRANIȘTE Ene, *Noua ediție a Liturghierului Românesc – 1950* // în rev. „Studii Teologice”, nr. 9-10/1950;
- BRANIȘTE Ene, *Observațiuni și propuneri pentru o nouă ediție a Liturghierului românesc* // în rev. BOR nr. 11-12/1945;
- BUBURUZ Petru, *Sfântul Ipolit Romanul și Tradiția Apostolică*, Chișinău, 2002;
- CÂNDEA Spiridon, *Liturghiile Primare sau Apostolice* // în rev. „Mitropolia Ardealului”, nr. 1 – 2/1959;
- CÎMPEANU Ilie, *Anafora sau Rugăciunea Sfintei Jertfe în Liturghia Clementină din Constituțiile Apostolice și în Liturghiile Bizantine* // în rev. „Glasul Bisericii”, nr. 7-8/1961;
- CONIARIS Anthony M., *Introducere în credința și în viața Bisericii Ortodoxe*, trad. C. Făgețan, Ed. Sofia, București, 2001;
- EFREM Arhimandrit, *Cuvânt din Sfântul Munte. Omilii*, Alba Iulia, 2001;
- FELMY Karl Christian, *De la Cina cea de Taină la Dumnezeiasca Liturghie a Bisericii Ortodoxe. Un comentariu istoric*, trad. Ioan Ică sr., Deisis, 2004;
- FOUNDOLIS Ioannis, *Dialoguri liturgice. Întrebări și răspunsuri*, 5 volume, Ed. Bizantină, 2008-2010;
- ICĂ Ioan jr., *Cuviosul Atanasie din Paros († 1813), un „colivar” pedagog și liturgist uitat, despre troparul Ceasului III în epicleza euharistică* // în volumul omagial dedicat ÎPS Laurențiu Streza, Sibiu 2007, pp. 521-536;
- ICĂ Ioan jr., *Integrala Comentariilor liturgice bizantine: De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului (ICLB)*, Sibiu, 2012;
- IOAN ICĂ jr., *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controverse; mărturiile Tradiției*, Ed. Deisis, 2006;
- MAKARIOS Simonopetrul, *Triodul Explicat. Mistagogia timpului liturgic*, trad. rom., Ed. Deisis, Sibiu 2000;
- MATEOS Juan, *Celebrarea Cuvântului în Liturghia Bizantină. Traducere și note: Cezar Login*. Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007;
- MILOȘEVICI Nenad, *Dumnezeiasca Liturghie – centrul cultului în Ortodoxie*, Ed. Deisis, 2012;
- NECULA Nicolae, *Este corect din punct de vedere liturgic și necesar să pomenim pe Sfinții Îngeri la Proscomidie?* // în colecția de articole: „Tradiție și înnoire în slujirea liturgică”, vol. III, pp. 13-31.
- POPOVICIU Nicolae, *Epicleza euharistică*, Ed. Nemira, 2003 (reeditată după ediția din 1933)⁷;
- PRUTEANU Petru, *Câteva probleme liturgice legate de Slujba Botezului și riturile adiacente, abordate din perspectivă istorică* // referat susținut la Simpozionul teologic organizat de Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu – 7 iunie 2011;
- PRUTEANU Petru, *Evoluția rânduielilor tipiconale în Răsăritul Ortodox. Studiu istorico-liturgic*, Ed. I în rev. „Studii Teologice” nr.1/2006, ed. a II-a: <http://teologie.net>;
- SAVA Viorel, *„În Biserica slavei Tale”. Studii de Teologie și Spiritualitate (III)*, Ed. Performantica, 2006;
- SCHMEMANN Alexander, *Euharistia – Taina Împărăției*, trad. Pr. Boris Răduleanu, Editura Anastasia;
- STĂNILOAE Dumitru, *Mărturisirea păcatelor și pocăința în trecutul Bisericii* // în rev. BOR, 3-4/1955, pp. 231-235;
- STĂNILOAE Dumitru, *Spiritualitate și Comuniune în Liturghia Ortodoxă*, Craiova 1986;
- STREZA Ciprian, *Anaforaua Sfântului Vasile cel Mare. Istorie, text, analiză comparată, comentariu teologic*, Sibiu 2006;

⁷ Lucrarea este depășită sub toate aspectele.

- STREZA Ciprian, *Este Sfântul Vasile cel Mare autorul Liturghiei ce îi poartă numele?* // Studiu în volumul omagial *Ale Tale dintru ale Tale*, dedicat împlinirii a 60 de ani a ÎPS Laurențiu Streza, Editura Andreiană, Sibiu, 2007, pp. 320-337;
- TAFT Robert SJ, *O Istorie a Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur: Dipticele*, trad. Cezar Login, Cluj 2008;
- VINTILESCU Petre, *Contribuții la revizuirea liturghierului român: Proscomidia și Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur. Studiu și text*. București, 1931;
- VINTILESCU Petre, *Istoria Liturghiei în primele trei veacuri*, Ed. Nemira, 2001;
- VINTILESCU Petre, *Liturghierul explicat*, București, 1998;
- VINTILESCU, *Troparul Ceasului al treilea în rânduiala Epiclesei* // în rev. BOR, nr. 1-2/ 1937, pp. 1-21;

Bibliografie în limba rusă:

- АЛМАЗОВ А., *История чинопоследований Крещения и Миропомзания*, Казань, 1884;
- АЛМАЗОВ А., *Тайная исповедь в Православной восточной Церкви: Опыт внешней истории (Исследование преимущественно по рукописям)*, Одесса, 1894, 3 volume;
- АЛЫМОВ Виктор, *Лекции по Исторической Литургике*, curs ținut la „Holy Trinity Orthodox School”, disponibil pe pagina autorului: http://www.alymov-spb.ru/istorich_liturgika.html;
- АЛЕКСОПУЛОС Стефан, *Богословские аспекты Литургии Преждеосвященных Даров*, // RCITB;
- АРРАНЦ Михаил SJ., *Евхаристия Востока и Запада*, Moscova, 1999;
- АРРАНЦ М., *Как молились Богу древние византийцы? Суточный круг богослужения по древним спискам византийского Евхология: диссертация магистра богословия*, Leningrad, 1979;
- АСМУС Михаил, *К вопросу об освящении поминальных частиц за Божественной Литургии*, în *Вестник ПСТГУ* 14 [2005];
- АСМУС Михаил, *О всех и за вся*, // Ежегодная богословская конференция ПСТБИ, Материалы 2000 г.;
- АСМУС В., *Учение о таинствах в греческих и русских догматических схемах XIII – 1-й пол. XX в.* // RCITB;
- БУЛГАКОВ С. В., *Настольная книга священнослужителя*, 2 volume, Moscova, 1993;
- ВОРОНОВ Ливерий, *Литургия по „Testamentum Domini nostri Jesu Christi”* // БТ, vol. 6 [1971];
- ВИНКЛЕР Габриель, *Эпиклеза и рассказ об установлении Евхаристии в анафоре свт. Василия Великого* // RCITB;
- ВИНОГРАДОВ А. Ю., ГАЙДУКОВ Н. Е., ЖЕЛТОВ М. С. *Пещерные храмы Таврики: К проблеме типологии и хронологии* // *Российская Археология*, Moscova, Nr. 1/2005, pp. 72–80;
- ГОЛУБЦОВ А., *Соборные Чиновники и особенности службы по ним*, Moscova, 1907;
- ДЖИРАУДО Чезаре, *Литературная структура евхаристической молитвы*, // RCITB. Remarcăm că acest referat este o sinteză (făcută chiar de autor) la remarcabila teză de doctorat cu același nume: *La struttura letteraria della preghiera eucaristica: Saggia de una genesi letteraria di una forma*, Roma, 1981, *Analecta Biblica* 92;
- ДМИТРИЕВСКИЙ А.А., *Евхологион IV-го века Серапiona, епископа Тмутискаго*, Киев 1894, 34 pag. A se vedea și referirile în românește la Karl Christian FELMY, *op. cit.*, pp. 65-69. Aici găsim și textul în românește al Anaforalei;
- ДМИТРИЕВСКИЙ А., *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, vol. II, Kiev, 1901;
- ЖЕЛТОВ Михаил, *Accessus ad altare*, (în lb. rusă) // ПЭ, vol. I, pp. 428-430;⁸
- ЖЕЛТОВ М., *Агара* // ПЭ, vol. 1, pp. 214-218;
- ЖЕЛТОВ М., *Александрийское Богослужение* // ПЭ, vol. 1 pp. 594-601;

⁸ O bună parte din lucrările părintelui profesor Mihail Jeltov pot fi accesate pe site-ul personal: <http://mzh.mrezha.ru>. Tot pe acest site găsim sute de cărți și studii ale clasicilor liturgicii ruse.

- ЖЕЛТОВ М., *Анафора* // ПЭ, vol. 2, pp. 279-289;
- ЖЕЛТОВ М., *Анафора ап. Фомы из Евхология Белого монастыря* // KANISKION: Юбилейный сборник в честь 60-летия проф. И. С. Чичурова, Moscova, 2006, pp. 304–317.
- ЖЕЛТОВ М., *Анамнесис* // ПЭ, vol. 2, pp. 217-218;
- ЖЕЛТОВ М. (& И.О. Попов, А.В. Силкин), *Антиминс* // ПЭ, vol. 2, pp. 489-493;
- ЖЕЛТОВ М., *Антиохийское Богослужение* // ПЭ, vol. 2, pp. 534–535;
- ЖЕЛТОВ М., *Апостольские Постановления* // ПЭ, vol. 3, pp. 113-119;
- ЖЕЛТОВ М. & РУБАН Ю., *Артос* // ПЭ, vol. 3, pp. 470-472;
- ЖЕЛТОВ М., *Архиерейский чин Божественной литургии: история, особенности, соотношение с ординарным («иерейским») чином* // Богословский сборник, Moscova, 2003, №11, pp. 207–240;
- ЖЕЛТОВ М., *Барберини Евхологий* // ПЭ, vol. 4, pp. 131-132⁹;
- ЖЕЛТОВ М., *Василий Великий / Богослужбные тексты* // ПЭ, vol. 7, pp. 149-150¹⁰;
- ЖЕЛТОВ М., *Вход* // ПЭ, vol. 10, pp. 33-38;
- ЖЕЛТОВ М., *Дейр-Балайзы папирус* // ПЭ, vol. 14, pp. 320-321;
- ЖЕЛТОВ М., *Диакон* // ПЭ, vol. 14, pp. 571-580;
- ЖЕЛТОВ М., *Диаконикон* // ПЭ, vol. 14, p. 580;
- ЖЕЛТОВ М., *Древние александрийские анафоры* // БТ 38 [2003], pp. 269–320;
- ЖЕЛТОВ М. (și alții), *Евхаристия* // ПЭ, vol. 17, pp. 533-696;
- ЖЕЛТОВ М., *Интронизация* // ПЭ, vol. 23, pp. 124–131.
- ЖЕЛТОВ М., *Описания Небесной Литургии в евхаристических молитвах Древней Церкви*, www.theolcom.ru;
- ЖЕЛТОВ М., *Римский папа — автор византийской литургии? К вопросу об авторстве литургии Преждеосвященных Даров* // Доклад на XVII Всероссийской научной сессии византистов „Византия и Запад“ (Москва, 26–27 мая 2004 г.);
- ЖЕЛТОВ М., *Чин Божественной Литургии в древнейших (XI-XIV вв.) славянских рукописей*, // БТ 41 [2007];
- ЖЕЛТОВ М., *Чин освящения храма и положения святых мощей в византийских Евхологиях XI века* // Реликвии в искусстве и культуре восточнохристианского мира, 2000, pp. 111–126;
- ЖЕЛТОВ М., *Чин Тайной вечери в представлениях современных литургистов* // Ежегодная Богословская конференция ПСТГУ: Материалы 2005, vol 1. pp. 66–74;
- ЖЕЛТОВ М. și ВИНОГРАДОВ А., *Рецензия на книгу: Roca-Puig R. Anafora de Barcelona i altres pregaries: Missa del segle IV, Barcelona, 1994* // Христианский Восток, Petersburg 2002 / Moscova 2006, vol. 4, pp. 565–586.
- ЖЕЛТОВ М. & ПРАВДОЛЮБОВ С., *Богослужение РПЦ в X-XX вв* // ПЭ, vol. „РПЦ“, pp. 485-517;
- ЗАХАРОВИЧ Филарет, *Чин Литургии Св. Иоанна Златоустаго, по изложению старопечатных Службеников*, Moscova, 1899;
- КАРАБИНОВ И., *Евхаристическая молитва (Анафора)*, Petrograd, 1908;
- КАРАБИНОВ И., *Св. Чаши на Литургии Преждеосвященных Даров, I-II*, Petrograd, 1915;
- КЕРН Киприан, *Евхаристия*, Moscova, 1999;
- КУМАРИАНОС Павлос, *Историко-литургические аспекты в византийской традиции*; // RCITB;
- КРАСНОСЕЛЬЦЕВ Н., *Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской Библиотеки*, Казань, 1885;
- КРАСНОСЕЛЬЦЕВ Н., *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустаго. Вып. 2: Уставы патриарха Константинопольского Филофея и протонотария*

⁹ În „Enciclopedie” acest articol apare ca anonim, dar în CV-ul său, părintele Mihail Jeltov îl trece ca aparținându-i.

¹⁰ Aceeași problemă, vezi nota de mai sus.

- Великой церкви Димитрия Гемиста по рукописям XIV в. // Православный собеседник, Казань, 1895;
- КРИВОШЕЙН Василий, *Некоторые богослужебные особенности у греков и русских и их значение* // Referat ținut la Paris în 1975, apud, www.liturgica.ru;
- МАСТРОЯНОПУЛОС И., *Чаша безмертия*, Moscova, 1997;
- МАТЕОС Хуан, *Развитие византийской Литургии*, Kiev 2009;
- МЕТЦЕР Марсэль, *Евхаристия и другие чины в литургико-канонических сборниках II-IV вв.* // РСІТВ;
- МУРЕТОВ С., *К материалам для истории чинопоследования Литургии*, Сергиев Посад, 1895;
- МУРЕТОВ С., *Чин проскомидии в греческой Церкви с XII до половины XIV века (до патриарха Филофея)* // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения, Москва, 1894;
- МУРЕТОВ С., *О поминовении Бесплотных сил на проскомидии*, Москва, 1897;
- НИКИФОРОВА А., *Ангел-Хранитель* // ПЭ, vol. 2, pp. 308-320;
- НИКОЛЬСКИЙ К., *Пособие к изучению устава Богослужения Православной Церкви*, Sankt Peterburg, 1907;
- ОРЛОВ М.И., *Литургия св. Василия Великого. Первое критическое издание*, Sankt Peterburg,, 1909;
- ПАРЕНТИ С., *Местные обычаи в традициях совершения таинств в Византии: Костантинополь, Ближний Восток, Южная Италия* // РСІТВ;
- ПЕТРОВСКИЙ А., *Древний акт приношения вещества для таинства Евхаристии и последование проскомидии* // în revista „Христианское чтение” Nr. 3/1904, pp. 406-431;
- ПОДКАЛЬСКИ Г., *Греческое евхаристическое богословие в эпоху туркократии (1453-1821)* // РСІТВ;
- ПОНОМАРЕВ А.В., *Апостольское Предание* // ПЭ, vol. 3, pp. 125-129;
- СКАБАЛЛАНОВИЧ М., *Толковый Типикон*, Moscova, 1995;
- СЛУЦКИЙ А., *Византийские литургические чины „Соединения Даров” и „Теплоты”. Ранние славянские версии* // ВВ 90 [2006], pp. 126-145;
- СЛУЦКИЙ А., *Диалог священнослужителей после Великого Входа в славянских служебниках XIII-XIV веков*, în volumul *Христианский Восток*, vol. 2, Petersburg, 2001, pp. 242-254;
- СЛУЦКИЙ А., *Заамвонные Молитвы в рукописных славянских служебниках, Византинороссика*, 2005, vol. 3, pp. 184-211;
- САВЕ Б.И., *Проблема исправления богослужебных книг в России в XIX-XX веках* // БТ 5 [1970];
- СОКОЛОВ П., *Агапы или Вечери Любви в древнехристианском мире*, Сергиев Посад, 1906;
- СЫРКУ П.А., *Литургические труды патриарха Евфимия Тырновского* [К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. том 1]: Выпуск 2, Санкт-Петербург, 1890;
- ТАФТ Роберт, *Богословские аспекты исторического развития анафоры Св. Иоанна Златауста* // РСІТВ;
- ТАФТ Р., *Византийский церковный обряд*, trad. rus. după „The Byzantine Rite. A Short History”, Editura «Алетейа», S. Petersburg, 2005. Între timp a apărut și traducerea românească realizată de Pr. Dumitru Vanca și Alin Mehes, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008;
- УСПЕНСКИЙ Б., *Литургический статус царя в Русской Церкви: Приобщение Св. Тайн (Историко-литургический этюд)* // Rev. Учебные Записки, Moscova 2/1996, pp. 130-170;
- УСПЕНСКИЙ Н., *Анафора. Опыт историко-литургического анализа*, БТ 13 [1975], tipărit și în „Opere complete”, vol. II, Moscova 2006;
- УСПЕНСКИЙ Н., *Богослужебные отпусты*, în „Opere complete”, vol. III, Moscova 2007, pp. 313-340;
- УСПЕНСКИЙ Н., *Византийская Литургия. Историко-литургическое исследование*, // БТ 21-26 [1981-1985], tipărit și în vol. II și III din „Opere complete”, Moscova 2006-2007;

- УСПЕНСКИЙ Н., *Из истории молитвы „Никтоже достоин“*, în „Opere complete“, vol. II, pp. 269-284;
- УСПЕНСКИЙ Н., *К вопросу о происхождении литургии Преждеосвященных Даров* // ЖМП 1976, № 2;
- УСПЕНСКИЙ Н., *Коллизия двух богословий в исправлении русских богослужебных книг в XVII веке* // БТ 13 [1975];
- УСПЕНСКИЙ Н., *Литургия Преждеосвященных Даров*, // Богословские Труды, 15-1976, tradus și în românește în cartea Pr. Viorel Sava, „În Biserica slavei Tale“, vol. III, Iași, 2006;
- УСПЕНСКИЙ Н., *Молитвы Евхаристии св. Василия Великого и св. Иоанна Златоуста (в чине православной литургии)*, БТ 2 [1961];
- УСПЕНСКИЙ Н., *Чин всеобщего бдения*, Москва, 2004,
- ХРИЗОСТОМ Иеромонах, *Святогорский Устав церковного последования*, trad. rus., Свято-Троицкое Сергиева Лавра, 2002.

Bibliografie în alte limbi străine:

- ANDRIEU M., *Immixtio et consecratio: La consecration par contact dans les documents liturgiques du moyen âge*, Paris 1924;
- R. BORNET, *Les commentaires byzantins de la Divine Liturgie du VIIe au XVe siècle*, Paris, 1966;
- BOUYER Luis, *Eucharist. Theology and Spirituality of the Eucharistic Prayer*, London, 1968;
- BRADSHOW Paul (și alții), *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers*, Minnesota, 1997;
- DESCOEUDRES Georges, *Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten*, Otto Harrassowitz – Wiesbaden, 1983;
- FENWICK J. R. K., *The Anaphoras of St. Basil and St. James: An Investigation into their Common Origin*, Roma, 1992. (OCA; 240);
- JACOB Andre, *Histoire du formulaire grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*, 2 vol., Louvain, 1968;
- JEVTICI Atanasie, *Стари списки Служабник 14-15 век.*, (în limba sârbă) // revista „Видослов“, 55 – 2012;
- MATHEWS T.F., *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, London, 1971, pp. 155-162;
- SKALTSIS P., *Η Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*, // rev. „Ephimerios“, 1/2012;
- TAFT R., *Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence*, // DOP 50 (1996), 209-238, în RTCAR, vol. 1, pp. 31-85;
- TAFT R., *Great Entrance. A history of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*, Ed. I – OCA 200, Roma, 1978, Ed. II – PIO, 1994. Cezar Login a tradus lucrarea și în românește, împărțindu-o în două părți. Prima parte a apărut recent la Cluj-Napoca, iar partea a doua este în curs de apariție;
- TAFT R., *Home-Communion in the Late Antique* // Liturgy Training Publications, Chicago, 2003, în RTCAR, vol. 1, p. 211;
- TAFT R., *Praying to or for the Saints? A Note on the Sanctoral Intercessions / Commemorations in the Anaphora* // Kirche aus Ost und West..., Sankt-Otilien, 1996, pp. 439-455, în RTCAR, vol. 2, pp. 69-86);
- TAFT R., *Questions on the Eastern Churches 2: „Were Liturgical Prayers Once Recited Aloud?“* // Eastern Churches Journal, nr. 8.2/2001, pp. 107-113, în RTCAR vol. 2, pp. 303-310;
- TAFT R., *The Precommunion Rites*, Roma 2000, OCA 261, 573 pag; Vezi și Recenzia diaconului Mihail JELTOV // BB 2002. pp. 218–223;

- TAFT R., *Textual Problems in the Diaconal Admonition before the Anaphora in the Byzantine Tradition*, OCP. 1983. Vol. 49;
- TAFT R., *The Authenticity of the Chrisostom Anaphora Revisited. Determining the Authorship of Liturgical Texts by Computer*, OCP 56 (1990);
- TAFT R., *The Dialogue before the Anaphora in the Byzantine Eucharistic Liturgy* // OCP, Roma 1986, vol. 52, pp. 299–324;
- TAFT R., "This Saving Command" of the Chrysostom Anamnesis and the "Missing Command to Repeat" // *Studi sull'Oriente Cristiano*, Roma, 2002, vol. 6: 1, pp. 129–149;
- TAFT R., *Was the Eucharistic Anaphora Recited Secretly or Aloud? The Ancient Tradition and What Became of It* // Crestwood, NY: St. Nerses Armenian Seminary – St. Vladimir's Seminary Press, 2006, pp. 15-57, în RTCAR vol. 2, pp. 253-302;
- WINKLER Gabriele, *The Christology of the Anaphora of Basil in its Various Redactions, with Some Remarks Concerning the Authorship of Basil*, tradus în rusă de S. Golovanov, Omsk, 2011;
- ZheltoV M., *The Anaphora and Thanksgiving Prayer from the Barcelona Papyrus: An Underestimated Testimony to the History of the Anaphora in the Fourth Century* // *Vigiliae Christianae*, Leiden, 2008. vol. 62. pp. 467–504.

Ieromonah Petru Pruteanu / www.teologie.net,
 „Liturgia Ortodoxă. Istorie și actualitate”,
 Editura Sophia, București 2013, pp. 8, 363-371.